

Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka

*Handel ludźmi jest straszliwą obrazą dla godności ludzkiej
i ciężkim pogwałceniem fundamentalnych praw człowieka*

Jan Paweł II

1. Niewolnictwo w dobie praw człowieka

W starożytnej Grecji niewolnictwo było zjawiskiem powszechnym, w starożytnym Rzymie było jednym z filarów gospodarki. W czasach średniowiecza było silnie rozpowszechnione, głównie w krajach arabskich. Wraz z rosnącym wpływem chrześcijaństwa w Europie zjawisko to uległo ograniczeniu, jednak kiedy kraje europejskie zaczęły tworzyć imperia kolonialne, niewolnictwo stało się motorem rozwoju gospodarczego¹. Handel niewolnikami był uregulowany prawnie, został zakazany przez większość państw dopiero w XIX wieku. Za akt otwierający proces likwidacji niewolnictwa uważana jest Deklaracja Mocarstw w sprawie zniesienia handlu Murzynami, podpisana 8 lutego 1815 r., która została załączona do Aktu końcowego kongresu wiedeńskiego². Kolejnym dokumentem dotyczącym zniesienia niewolnictwa był podpisany 26 lutego 1885 r. Akt generalny konferencji afrykańskiej, w którym potwierdzono, że zakaz handlu niewolnikami jest normą zwyczajową prawa międzynarodowego. Ochroną objęto wszystkich „bez względu na rasę”. Następnie powstała Konwencja w sprawie Afryki podrównikowej z Saint-Germain-en-Laye z 10 września 1919 r. Problemem niewolnictwa zainteresowała się również Liga Narodów. W związku z podjętymi działaniami w 1922 r. została przyjęta Konwencja w sprawie niewolnictwa z 25 września 1926 r.³ Kolejnym dokumentem dotyczącym omawianego zjawiska była Uzupełniająca konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami i praktyk zbliżonych do niewolnictwa z 7 września 1956 r.⁴

¹ B. Nowak, *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 33–34.

² T. Jasudowicz, M. Lubiszewski, *Geneza ochrony praw człowieka*, [w:] B. Gronowska [et al.], *Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa i administracji*, Toruń 2005, s. 42–43.

³ *Ibidem*.

⁴ Dz. U. z 1963 r. Nr 33, poz. 185.

Ukształtowane zwyczajowe normy prawa międzynarodowego dotyczące niewolnictwa znalazły odzwierciedlenie w katalogu chronionych praw człowieka. Zakaz niewolnictwa, poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej znajdują się *inter alia* w art. 4⁵ Powszechnej deklaracji praw człowieka⁶ (dalej także jako: PDPC), w art. 4 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁷ (dalej także jako: EKPC) oraz w art. 8 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych⁸ (dalej także jako: MPPOiP)⁹.

W dzisiejszych czasach słowo „niewolnictwo”¹⁰ często traktowane jest jako metafora, która opisuje przemęczonych i niedostatecznie wynagradzanych pracowników. Problem niewolnictwa niejednokrotnie postrzegany jest jako odległy zarówno w kontekście historycznym, jak i geograficznym. Aktualnie niewolnictwo zakazane jest we wszystkich krajach świata, *de facto* praktykowane jest wszędzie. Za współczesną formę niewolnictwa uważany jest handel ludźmi¹¹. Proceder ten nazywany jest również nowoczesnym niewolnictwem¹² czy niewolnictwem XXI wieku¹³. Handel ludźmi jest pogwałceniem praw człowieka oraz zbrodnią, za którą współodpowiedzialność ponosi społeczeństwo, kreując popyt na towary i usługi wytwarzane przez ofiary analizowanego procederu oraz poprzez swoją obojętność. Zatem za walkę ze współczesnym niewolnictwem odpowiedzialne jest zarówno państwo, jak i społeczeństwo.

Współczesne niewolnictwo doskonale ilustruje sprawa *Siliadin przeciwko Francji* (skarga nr 73316/01, wyrok z 26 lipca 2005 r.). Stan faktyczny w tej sprawie przedstawiał się następująco: Siwa Siliadin, obywatelka Togo, przybyła do Francji w styczniu 1994 r. w towarzystwie dorosłej obywatelki tego kraju, która zaproponowała Siwie pomoc w regulacji statusu imigracyjnego oraz edukacji w zamian za drobne prace. Siwie został odebrany paszport i była zmuszana do pracy jako służąca. Następnie dziewczyna

⁵ Nie zawiera postanowień zakazujących pracy przymusowej lub obowiązkowej.

⁶ PDPC uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 r., http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 05.11.2014).

⁷ Sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

⁸ Otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

⁹ T. Jasudowicz, *Zakaz niewolnictwa i poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Studia Prawa Publicznego” 2013, nr 3, s. 13–14.

¹⁰ Zgodnie z art. 1 pkt 1 Konwencji w sprawie niewolnictwa z 25 września 1926 r., Dz. U. z 1931 r. Nr 4, poz. 21: „Niewolnictwo jest stanem czy położeniem jednostki, względem której stosowane jest postępowanie w całości lub w części wynikające z prawa własności”.

¹¹ K. Bales, *Understanding Global Slavery: A Reader*, Berkeley 2005, s. 126 oraz Z. Lasocik, *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2007, t. XXVIII, s. 233.

¹² J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011, s. 315.

¹³ R. Runiewicz-Jasińska, *Handel ludźmi – współczesna zbrodnia przeciwko godności. Kазus europejskich szlaków handlowych*, [w:] W. Waclawczyk, K. Żarna (red.), *Zbrodnia i kara. Ludobójstwo – zbrodnie wojenne – zbrodnie przeciwko ludzkości*, Toruń 2011, s. 210.

została przekazana pewnej rodzinie we Francji. Pracowała przez 7 dni w tygodniu, do 15 godzin dziennie, bez dnia wolnego, nie otrzymując wynagrodzenia. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że Siwa Siliadin była przetrzymywana w poddaństwie, z naruszeniem art. 4 EKPC¹⁴.

2. Uniwersalna definicja handlu ludźmi

Problematyką handlu istotami ludzkimi zajmowano się na arenie międzynarodowej od dawna¹⁵. Eksperci przez wiele lat podejmowali próby sformułowania definicji pojęcia handlu ludźmi. Pierwsza legalna definicja pojawiła się w Protokole o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (dalej: Protokół z Palermo), uzupełniającym Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętym 15 listopada 2000 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych¹⁶.

Zgodnie z art. 3 Protokołu z Palermo: „(a) handel ludźmi oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystanie prostytutki innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów;

(b) zgoda ofiary handlu ludźmi na zamierzone wykorzystanie, o którym mowa pod literą (a), nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którąkolwiek z metod, o której mowa pod literą (a);

---

¹⁴ M. A. Nowicki, *Pierwszy wyrok Trybunału w Strasburgu dotyczący problemu współczesnej niewoli domowej i poddaństwa w Europie*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie...*, op. cit., s. 109–112.

¹⁵ Pierwszym międzynarodowym aktem odnoszącym się w całości do handlu ludźmi było Porozumienie międzynarodowe z 18 maja 1904 r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami, Dz. U. z 1922 r. Nr 87, poz. 783. Kolejnymi dokumentami były: Konwencja międzynarodowa z 4 maja 1910 r. o zwalczaniu handlu białymi niewolnikami, Dz. U. z 1922 r. Nr 87, poz. 783; Konwencja międzynarodowa z 30 września 1921 r. o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi, Dz. U. z 1925 r. Nr 125, poz. 893 oraz Konwencja międzynarodowa z 11 października 1933 r. o zwalczaniu handlu kobietami pełnoletnimi, Dz. U. z 1938 r. Nr 7, poz. 37, zmienione Protokołem zatwierdzonym przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 października 1947 r., Dz. U. z 1951 r. Nr 59, poz. 405; Konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytutki z 2 grudnia 1949 r., otwarta do podpisu 21 marca 1950 r. w Lake Success, Dz. U. z 1952 r. Nr 41, poz. 278.

¹⁶ Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 160.

(c) werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie dziecka celem jego wykorzystania uznawane jest za «handel ludźmi» nawet wówczas, gdy nie obejmuje żadnej z metod, o której mowa pod literą (a);

(d) «dziecko» oznacza osobę, która nie ukończyła osiemnastego roku życia”.

Przy interpretacji przedstawionej definicji trzeba pamiętać, że zgoda ofiary handlu ludźmi na jej wykorzystanie nie ma znaczenia, jeżeli zastosowano którąkolwiek z wymienionych metod zniewalania człowieka.

Protokół z Palermo powinien być interpretowany wspólnie z Konwencją Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 15 listopada 2000 r.¹⁷ Protokół z Palermo w art. 4 wymaga międzynarodowego charakteru przestępstwa i udziału zorganizowanej grupy przestępczej. To oznacza znaczne zawężenie możliwości stosowania powyższej definicji¹⁸.

Należy podkreślić, że w art. 9 ust. 4 Protokołu z Palermo zostały wskazane główne przyczyny handlu ludźmi, którymi są ubóstwo, zacofanie oraz brak równych możliwości.

Ponadto z art. 3 wynika, że handel ludźmi dotyczy różnych zachowań:

- wykorzystywania w przemyśle erotycznym,
- wykorzystywania do pracy lub usług o charakterze przymusowym,
- niewolnictwa i praktyk zbliżonych do niewolnictwa,
- usuwania narządów,
- prostytucji i pornografii dziecięcej.

Handel istotami ludzkimi jest zjawiskiem dynamicznym, wieloaspektowym, stale zmienia się jego specyfika. Powszechny jest również handel ludźmi w celu zawarcia małżeństwa, w celu zmuszania do żebractwa, zmuszania do kradzieży i innych działań przestępczych, w tym np. do uprawy marihuany. Przykładem jest sytuacja z Irlandii, gdzie pomiędzy styczniem 2011 r. a lipcem 2013 wyroki za hodowlę marihuany otrzymało 14 Wietnamczyków i 11 Chińczyków. Skazanych Irlandczyków było 18, a obywatele innych krajów Unii Europejskiej 8. Podkreślenia wymaga fakt, że większość ze skazanych Azjatów była niedożywiona, przerażona, zatrzymana przez organy ścigania w pomieszczeniach zamkniętych od zewnątrz, a mimo to potraktowani zostali jako zwykli przestępcy i otrzymali wysokie wyroki¹⁹. Ostatnio popularnym procederem jest również wykorzystywanie ofiar do wyludzania kredytów i świadczeń socjalnych.

¹⁷ Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158.

¹⁸ U. Kozłowska, *Problematyka prawna – handel ludźmi w dokumentach ratyfikowanych przez Polskę*, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu*, Warszawa 2007, s. 14 oraz F. Radoniewicz, *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10, s. 144.

¹⁹ *Za hodowlę marihuany do irlandzkich więzień trafia więcej Azjatów niż Irlandczyków*, <http://panorama-irl.com/wydarzenia/3648-za-hodowle-marihuany-do-irlandzkich-wiezien-trafia-wiecej-azjatow-niz-irlandczykow.html> (dostęp: 31.10.2014).

Definicja handlu ludźmi zawarta w Protokole z Palermo została powtórzona w Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z 16 maja 2005 r.²⁰ Jednak dokument ten stosuje się bez względu na to, czy przestępstwo ma charakter międzynarodowy oraz czy zostało popełnione w ramach zorganizowanej grupy przestępczej.

Handel ludźmi stał się przedmiotem regulacji ponadpaństwowych oraz krajowych. Jak podkreśla Eleonora Zielińska, państwo będące sygnatariuszem aktów zawierających zróżnicowane standardy ochronne powinno respektować te przewidujące standard wyższy²¹. Protokół z Palermo ze względu na zawartą w nim definicję handlu ludźmi wydaje się jednym z najważniejszych aktów prawa międzynarodowego. Przedstawiona definicja jest podstawą do tworzenia prawa krajowego w omawianym zakresie²².

3. Rozmiary zjawiska

Wiedza na temat handlu ludźmi jest szacunkowa. Opisując rozmiary zjawiska, często porównuje się je do góry lodowej, która jest widoczna nad powierzchnią wody w około 1/9 części swojej masy. W przypadku handlu ludźmi w oficjalnych statystykach organów ścigania zawarte są tylko te sprawy, o których organy te zostały poinformowane. Przestępstwo handlu istotami ludzkimi cechuje „ciemna liczba”²³. Ofiary nie zawsze składają zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, często są deportowane, tracą życie. Ujawnionych przypadków jest niewiele. Niejednokrotnie ofiary zostają błędnie zakwalifikowane. Mogą zostać uznane np. za nielegalnych imigrantów lub osoby prostytutkiujące się. W dokumentach dotyczących skali zjawiska widać ogromne dysproporcje. Przykładem są dane dotyczące Polski jako kraju pochodzenia, tranzytu i przeznaczenia ofiar.

---

²⁰ Dz. U. z 2009 r. Nr 20, poz. 107.

²¹ J. Jurewicz, *op. cit.*, s. 412.

²² W Polsce legalna definicja handlu ludźmi została wprowadzona do Kodeksu karnego na skutek nowelizacji, dokonanej ustawą z 20 maja 2010 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 98, poz. 626, która weszła w życie 8 września 2010 roku. Zgodnie z art. 115 § 22: „Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem: 1) przemocy lub groźby bezprawnej, 2) uprowadzenia, 3) podstępny, 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności, 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6”.

²³ Jest to liczba przestępstw faktycznie popełnionych, lecz nieobjętych przez statystykę kryminalną wskutek nieujawnienia ich przez organy ścigania.

Liczba ofiar handlu ludźmi w Polsce szacowana jest na 15 000 osób rocznie, natomiast dane Prokuratury Krajowej wskazują na 1 708 ofiar zidentyfikowanych w ciągu 10 lat (w okresie 1995–2005)²⁴. Według najnowszych danych opracowanych w Centralnym Zespole do Walki z Handlem Ludźmi w Centralnym Biurze Śledczym Komendy Głównej Policji w Warszawie, w ramach postępowań prowadzonych przez Policję w latach 2010–2012 stwierdzono 527 przypadków handlu ludźmi, w których łączna liczba podejrzanych wyniosła 52 osoby, a łączna liczba pokrzywdzonych – 209 osób²⁵.

Najnowszy raport, opublikowany 20 maja 2014 r. przez Międzynarodową Organizację Pracy na temat pracy przymusowej²⁶ na świecie, szacuje liczbę ofiar pracy przymusowej na 20,9 mln²⁷. W innym raporcie – *The Global Slavery Index 2013*, przygotowanym przez *Walk Free Foundation*, liczba osób żyjących w warunkach niewolniczych szacowana jest na 29,8 mln²⁸. Według danych przedstawionych przez Departament Stanu USA w 2013 roku w skali globalnej zidentyfikowano zaledwie 44 758 ofiar, a sukcesem zakończyło się 5 776 oskarżeń dotyczących handlu ludźmi²⁹. Niewolnicy XXI wieku to w przeważającej mierze kobiety. Świadczy o tym raport *Global Report on Trafficking in Persons 2012* opublikowany przez Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości (UNODC). Ofiarami handlu ludźmi najczęściej padają kobiety (59%) oraz dzieci (27%)³⁰. Należy podkreślić, że gromadzenie rzetelnych danych na temat handlu ludźmi jest niezmiernie trudne. Ogólnodostępne raporty trzeba interpretować ostrożnie, pamiętając, że za każdą cyfrą kryje się ludzki dramat.

Handel istotami ludzkimi przynosi przestępcom ogromne zyski przy bardzo niskim ryzyku. Wyprzedził handel bronią i stał się drugą, tuż po handlu narkotykami, najbardziej dochodową działalnością dla różnej wielkości grup przestępczych³¹. Należy

²⁴ M. Wiśniewski, *Handel ludźmi – statystyka*, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *op. cit.*, s. 97.

²⁵ Dane statystyczne, <http://handelludzmi.eu/hl/baza-wiedzy/statystyki/6143,Dane-statystyczne.html> (dostęp: 02.11.2014) oraz <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/handel-ludzmi-i-przest/50848,Handel-ludzmi-i-przestepstwa-okoloprostytycyjne.html> (dostęp: 02.11.2014).

²⁶ Definicja pojęcia „praca przymusowa” zawarta jest w Konwencji Nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej, podpisanej w Genewie 28 czerwca 1930 r., Dz. U. z 1959 r. Nr 20, poz. 122. Zgodnie z art. 2 ust. 1 konwencji za pracę przymusową lub obowiązkową uznaje się: „wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”.

²⁷ International Labour Office, *Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_243391.pdf (dostęp: 02.11.2014).

²⁸ <http://www.globallslaveryindex.org/about/> (dostęp: 02.11.2014).

²⁹ Department of State USA, *Trafficking in Persons Report June 2014*, <http://www.state.gov/documents/organization/226844.pdf> (dostęp: 02.11.2014).

³⁰ United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2012*, http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/Trafficking_in_Persons_2012_web.pdf (dostęp: 02.11.2014).

³¹ E. B. Skinner, *Zbrodnia. Twarzą w twarz ze współczesnym niewolnictwem*, Kraków 2010, s. 188.

podkreślić, że zyski z tego procederu nie są zazwyczaj jednorazowe. W najnowszym raporcie Międzynarodowej Organizacji Pracy suma nielegalnych zysków otrzymywanych z pracy przymusowej szacowana jest na 150,2 mld USD rocznie. Najwyższe zyski przypadają na Azję (51,8 mld USD) oraz na kraje rozwinięte i Unię Europejską (46,9 mld USD)³².

4. Kumulacja naruszeń fundamentalnych praw człowieka

Handel ludźmi jest przestępstwem przeciwko godności i integralności istoty ludzkiej. Jak konstatuje Zbigniew Lasocik, jest jedną z najcięższych zbrodni oraz kumulacją naruszeń podstawowych praw człowieka, immanentnie związanych z jego godnością, *inter alia*:

- prawa do życia (art. 3 PDPC, art. 2 EKPC, art. 6 MPPOiP),
- zakazu tortur, niehumanitarnego i okrutnego traktowania lub karania (art. 5 PDPC, art. 3 EKPC, art. 7 MPPOiP),
- zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 4 PDPC, art. 4 EKPC, art. 8 MPPOiP),
- prawa do bezpieczeństwa osobistego jednostki (art. 3 PDPC, art. 5 EKPC, art. 9 MPPOiP),
- prawa do ochrony życia prywatnego (art. 12 PDPC, art. 8 EKPC, art. 17 MPPOiP)³³.

Do wymienionych praw i wolności można również dodać:

- wolność przemieszczania się (art. 13 PDPC, art. 2 Protokołu nr 4 do EKPC, art. 12 MPPOiP),
- zakaz dyskryminacji (art. 2 PDPC, art. 14 EKPC, art. 2 i 26 MPPOiP).

Istotą praw człowieka jest regulacja stosunków między jednostką a państwem. Elżbieta Morawska wskazuje, że prawa człowieka pełnią dwie funkcje:

- 1) chronią jednostkę przed niebezpieczeństwem nadużycia władzy przez państwo,
- 2) nakładają na państwo obowiązek zapewnienia jednostce możliwości korzystania z jej praw i wolności³⁴.

Handel ludźmi godzi w podstawowe prawa i wolności człowieka, jednocześnie zagrażając bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu. W przypadku tego procederu zagrożeniem dla praw i wolności są działania innych osób (m.in. zorganizowanych grup przestępczych), nie tylko działania władzy. W takiej sytuacji państwo zobowiązane jest

---

³² International Labour Office, *op. cit.*

³³ Z. Lasocik, *Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 4, s. 34, 45.

³⁴ E. Morawska, *Handel ludźmi z perspektywy systemu ochrony praw człowieka ONZ*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie...*, *op. cit.*, s. 57–59.

do zapewnienia jednostce bezpieczeństwa oraz ochrony jej praw i wolności³⁵. Obowiązki państwa można ustalić w następujących aspektach:

- 1) obowiązek stworzenia prawa, które handel ludźmi nazywa przestępstwem;
- 2) obowiązek uchwalenia tego prawa i wcielenia go w życie;
- 3) obowiązek uchwalenia prawa, które daje gwarancje opieki nad ofiarą handlu ludźmi;
- 4) obowiązek objęcia ofiary tego przestępstwa realną opieką;
- 5) obowiązek przygotowania służb społecznych, które taką opiekę sprawują;
- 6) obowiązek przeznaczenia stosownych środków finansowych na realizację tych zadań;
- 7) obowiązek podnoszenia świadomości obywateli na temat handlu ludźmi.

Reasumując, państwo powinno stworzyć niezbędne warunki, aby przypadki handlu ludźmi mogły spotkać się z należytą reakcją. Ofiara handlu ludźmi powinna zostać potraktowana nie tylko jako ofiara każdego innego przestępstwa, ale w sposób szczególny, co wynika z faktu, że jest nie tylko ofiarą przestępstwa, ale jest także ofiarą naruszenia praw człowieka³⁶. Należy podkreślić, że niejednokrotnie dochodzi do wtórnej wiktyimizacji ofiar handlu ludźmi. Ofiary uznawane są np. za członków zorganizowanych grup przestępczych i w związku z tym uznawane są za przestępców.

5. Zapobieganie i zwalczanie

Skuteczne zapobieganie oraz walka ze zjawiskiem handlu ludźmi wymaga przede wszystkim współpracy wielu podmiotów administracji rządowej, międzynarodowych instytucji policyjno-prokuratorskich (Interpol, Europol, Eurojust, Frontex), organizacji pozarządowych, społecznych i instytucji użyteczności publicznej³⁷.

Ponadto niezmiernie ważne jest uświadamianie społeczeństwa – młodzieży, ich rodziców i dziadków, nauczycieli – o zjawisku handlu ludźmi. Z. Lasocik zwraca uwagę na to, że „profilaktyczne oddziaływanie współczesnej szkoły nie może ograniczać się tylko do tak oczywistych zagadnień jak alkohol, narkotyki, palenie papierosów, wczesny seks”³⁸. Młodym ludziom trzeba uświadomić, jak łatwo stać się ofiarą handlu ludźmi, ale także sprawcą tego przestępstwa (np. dystrybuując pornografię dziecięcą, korzystając z czyjejś niewolniczej pracy, kupując ratującą życie nerkę albo „organizując”

³⁵ *Ibidem*, s. 60.

³⁶ Z. Lasocik, *Handel ludźmi – aspekty...*, *op. cit.*, s. 45.

³⁷ W Polsce są to między innymi: Krajowe Centrum Interwencyjno-Konsultacyjne dla Ofiar Handlu Ludźmi, Fundacja „La Strada”, Fundacja „Dzieci Niczyje”, ITAKA – Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych, Stowarzyszenie „PoMOC”, Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji.

³⁸ Z. Lasocik, *Handel ludźmi – aspekty...*, *op. cit.*, s. 47.

sobie pozaprawną adopcję wymarzonego dziecka)³⁹. Młodzież stanowi podatny grunt dla budowania społecznej wrażliwości na problem handlu istotami ludzkimi.

Autor podkreśla również funkcję mediów w uświadamianiu społeczeństwa. Krytykuje publicystykę na temat handlu ludźmi, w której dominuje poszukiwanie sensacji, niewiele jest analiz problemu, źródeł, skutków i obowiązków państwa⁴⁰. Przykładem są ostatnie publikacje dotyczące gangu braci B. z Gdyni, którzy zniewolili i zmusili do prostytucji kilkadziesiąt kobiet, dodatkowo tatuując je napisami w stylu „Niewolnica pana Olka”⁴¹. Opublikowano autentyczne zdjęcia roznegliżowanych kobiet w jednoznacznych pozycjach. Wykorzystanie kilku zdjęć tej samej kobiety w różnych pozycjach wskazuje ewidentnie na to, że taki zabieg ze strony dziennikarzy miał na celu podniesienie atrakcyjności zaprezentowanego materiału.

Kary wymierzane sprawcom handlu ludźmi powinny być skuteczne, proporcjonalne, odstrasżające oraz powinny odzwierciedlać ciężar popełnionych czynów. Tymczasem przestępstwo handlu ludźmi cechuje się poza niskim ryzykiem wykrycia również niskimi wyrokami dla sprawców. Barbara Namysłowska-Gabrysiak dokonała analizy spraw karnych dotyczących handlu ludźmi w latach 1999–2009. Wykazała, że sądy wymierzały najczęściej najniższy wymiar kary, czyli 3 lata pozbawienia wolności, bez względu na to, czy sprawcy dopuszczali się przestępstwa wobec jednej ofiary czy większej liczby osób, niezależnie od tego, czy zastosowano przemoc, podstęp czy dokonano gwałtów⁴².

Zapobieganie handlowi ludźmi i zwalczanie tego procederu jest priorytetem dla Unii Europejskiej. Na poziomie Unii została przyjęta Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW⁴³. Zgodnie z art. 18 dyrektywy strategię dotyczące zapobiegania handlowi ludźmi powinny polegać na:

- osłabieniu i ograniczeniu popytu sprzyjającego wszelkim formom wyzysku związanym z handlem ludźmi poprzez edukację i szkolenia;

---

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 48.

⁴¹ G. Szaro, *Gang tatuował prostytutki. „Niewolnica pana Olka” i „Wierna suka Leszka”*, http://trojmiasto.gazeta.pl/trojmiasto/1,35636,16801721,Gang_tatuowal_prostytutki___Niewolnica_pana_Olka_.html (dostęp: 31.10.2014).

⁴² B. Namysłowska-Gabrysiak, *Funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości w latach 1999-2009 w świetle badań spraw karnych dotyczących handlu ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Eliminowanie handlu ludźmi w Polsce – analiza systemu*, Warszawa 2011, s. 146–152.

⁴³ Dz. Urz. WE L 101 z 5.4.2011.

- organizowaniu kampanii informacyjnych i uświadamiających, programów badawczych i edukacyjnych służących podniesieniu świadomości i ograniczeniu ryzyka;
- prowadzeniu regularnych szkoleń dla urzędników (w tym funkcjonariuszy policji), którzy mogą mieć kontakt z ofiarami i potencjalnymi ofiarami handlu ludźmi;
- dokonaniu analizy potrzeby uznania za przestępstwo czynów polegających na korzystaniu z usług świadczonych przez ofiary handlu ludźmi, np. wprowadzenie zakazu kupowania usług seksualnych na wzór szwedzkiego i norweskiego modelu walki z prostytutką.

6. Podsumowanie

Handel ludźmi, będący współczesną formą niewolnictwa, jest realnym i poważnym problemem oraz różnorodnym zjawiskiem, które wciąż ulega ewolucji. Pomimo że niewolnictwo jest nielegalne, zdarza się niemal wszędzie. Według Lydii Cacho⁴⁴ na świecie działa siedem razy więcej schronisk dla zwierząt niż dla ofiar handlu ludźmi, zaś globalny zasięg uregulowań dotyczących tego zjawiska to fantazja ONZ⁴⁵. Potwierdzeniem tej konstatacji jest ostatni raport Departamentu USA na temat handlu ludźmi, opublikowany 20 czerwca 2014⁴⁶. Raport dotyczy skali zjawiska w 188 krajach oraz działań, które podejmują poszczególne państwa w walce z omawianym procederem. Raport obejmuje działania rządów z okresu od 1 kwietnia 2013 roku do marca 2014. Wyznacznikiem minimalnych standardów, zgodnych z Protokołem z Palermo, do których osiągnięcia powinny dążyć państwa, jest uchwalony w 2000 r. *Trafficking Victims Protection Act* (dalej jako: TVPA)⁴⁷. Badane kraje umieszczane są w jednej z czterech grup (poziomów). Zaliczenie państwa do danej kategorii oparte jest w większym stopniu na działaniach rządu w celu zwalczania handlu niż na wielkości problemu w danym kraju. Kategoria 1 obejmuje państwa, które spełniają minimalne standardy określone w TVPA. Kategoria 2 jest podzielona na dwie grupy. W grupie *Tier 2* znajdują się kraje, których rządy nie spełniają całości minimalnych standardów, ale dążą do pełnego ich przestrzegania. Natomiast w grupie *Tier 2 Watch List* są państwa, które nie stosują się w pełni do standardów zawartych w TVPA i w których: a) całkowita liczba ofiar różnych form handlu ludźmi jest znaczna lub znacznie rośnie; b) nie udowodniono rozwoju działań

⁴⁴ Dziennikarka śledcza, która od lat walczy z niewolnictwem seksualnym i o prawa kobiet.

⁴⁵ L. Cacho, *Niewolnice władzy*, Warszawa 2013, s. 214, 317.

⁴⁶ Department of State USA, *Trafficking in Persons Report June 2014*, <http://www.state.gov/documents/organization/226844.pdf> (dostęp: 15.10.2014).

⁴⁷ Div. A of Pub. L. No. 106-386, § 108, as amended (z późniejszymi zmianami – przyp. B. K.).

zmierzających do zwalczania handlu ludźmi; c) zakłada się, że kraj podejmie odpowiednie wysiłki w przyszłym roku, dążąc do spełnienia minimalnych standardów. Kategoria 3 obejmuje kraje, które nie spełniają standardów zawartych w TVPA, a ich działania nie zmierzają do ich wypełnienia. Umieszczenie państwa w najniższej grupie może oznaczać na przykład wstrzymanie pomocy ze strony USA, z wyłączeniem pomocy humanitarnej i niezwiązanej z handlem. Ranking krajów przedstawia się następująco:

Tab. 1. Ranking krajów według raportu Departamentu USA na temat handlu ludźmi z 2014 roku

Kategoria 1	Armenia, Australia, Austria, Belgia, Kanada, Chile, Czechy, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Islandia, Irlandia, Izrael, Włochy, Korea Południowa, Luksemburg, Macedonia, Holandia, Nowa Zelandia, Nikaragua, Norwegia, <u>Polska</u> , Słowacja, Słowenia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Tajwan, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone
Kategoria 2	Afganistan, Albania, Argentyna, Aruba, Azerbejdżan, Bahamy, Barbados, Benin, Bhutan, Brazylia, Brunei, Bułgaria, Burkina Faso, Republika Zielonego Przylądka, Kamerun, Czad, Kolumbia, Republika Kongo, Kostaryka, Wybrzeże Kości Słoniowej, Chorwacja, Curaçao, Dominikana, Ekwador, Egipt, Salwador, Estonia, Etiopia, Fidżi, Gabon, Gruzja, Ghana, Grecja, Gwatemala, Honduras, Hongkong, Węgry, Indie, Indonezja, Irak, Japonia, Jordania, Kazachstan, Kiribati, Kosowo, Kirgistan, Łotwa, Liberia, Litwa, Makau, Malediwy, Malawi, Malta, Mauritius, Meksyk, Mikronezja, Mołdawia, Mongolia, Czarnogóra, Mozambik, Nepal, Niger, Nigeria, Oman, Palau, Paragwaj, Peru, Filipiny, Portugalia, Rumunia, Saint Lucia, Sint Maarten, Senegal, Serbia, Seszele, Sierra Leone, Singapur, Afryka Południowa, Suazi, Tadżykistan, Trynidad i Tobago, Togo, Tonga, Turcja, Uganda, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Wietnam, Zambia
Kategoria 2 <i>Watch List</i>	Angola, Antigua i Barbuda, Bahrajn, Białoruś, Belize, Boliwia, Bośnia i Hercegowina, Botswana, Birma, Burundi, Kambodża, Chiny (Chińska Republika Ludowa), Komory, Cypr, Dżibuti, Gwinea, Gujana, Haiti, Jamajka, Kenia, Laos, Liban, Lesoto, Madagaskar, Mali, Wyspy Marshalla, Maroko, Namibia, Pakistan, Panama, Katar, Rwanda, Saint Vincent i Grenadyny, Wyspy Salomona, Sudan Południowy, Sri Lanka, Sudan, Surinam, Tanzania, Timor Wschodni, Tunezja, Turkmenistan, Ukraina, Urugwaj
Kategoria 3	Algieria, Republika Środkowoafrykańska, Demokratyczna Republika Konga, Kuba, Gwinea Równikowa, Erytrea, Gambia, Gwinea-Bissau, Iran, Korea Północna, Kuwejt, Libia, Maledzja, Mauretania, Papua Nowa Gwinea, Rosja, Arabia Saudyjska, Syria, Tajlandia, Uzbekistan, Jemen, Wenezuela, Zimbabwe
Szczególny przypadek	Somalia

Źródło: Department of State USA, *Trafficking in Persons Report June 2014*

Na podstawie przedstawionych informacji można stwierdzić, że problem handlu ludźmi jest wciąż bagatelizowany przez wiele krajów, które nie spełniają minimalnych standardów, zgodnych z Protokołem z Palermo, a ich działania nie zmierzają do ich wypełnienia.

„Handel ludźmi jest przestępstwem, którego wszyscy powinniśmy się wstydzić”⁴⁸, „to, co zrobimy, aby wyeliminować handel ludźmi będzie testem naszej cywilizacyjnej dojrzałości”⁴⁹ – te dwa stwierdzenia w pełni oddają charakter omawianego zjawiska. Za zwalczanie tego procederu, naruszającego szereg praw człowieka, odpowiedzialność ponosi państwo, ale także społeczeństwo, które kreuje popyt na towary i usługi wytwarzane przez ofiary handlu ludźmi. Handel istotami ludzkimi opiera się też na niedostrzeganiu problemu. Społeczeństwo pozostaje najczęściej bierne wobec ofiar handlu ludźmi, przechodząc obojętnie obok żebrzących dzieci romskiego pochodzenia czy przejeżdżając obok prostytutkiujących się cudzoziemek.

Bibliografia

Źródła zwarte, rozdziały w monografiach:

Bales K., *Understanding Global Slavery: A Reader*, Berkeley 2005.

Cacho L., *Niewolnice władzy*, Warszawa 2013.

Jasudowicz T., Lubiszewski M., *Geneza ochrony praw człowieka*, [w:] B. Gronowska [et al.], *Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa i administracji*, Toruń 2005.

Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011.

Kozłowska U., *Problematyka prawna – handel ludźmi w dokumentach ratyfikowanych przez Polskę*, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu*, Warszawa 2007.

Morawska E., *Handel ludźmi z perspektywy systemu ochrony praw człowieka ONZ*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.

Namysłowska-Gabrysiak B., *Funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości w latach 1999–2009 w świetle badań spraw karnych dotyczących handlu ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Eliminowanie handlu ludźmi w Polsce – analiza systemu*, Warszawa 2011.

Nowak B., *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.

⁴⁸ Motto Wiedeńskiego Forum Walki z Handlem Ludźmi (odbyło się 13–15 lutego 2008 r.), zorganizowanego przez jednostkę United Nations Global Initiative to Fight Human Trafficking (UN.GIFT) oraz Biuro ds. Środków Odurzających i Przestępczości Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNODC), <http://www.lex.pl/akt/-/akt/forum-walki-z-handlem-ludzmi-wieden-13-15-ii-2008> (dostęp: 05.11.2014).

⁴⁹ Z. Lasocik, *Handel ludźmi – aspekty...*, op. cit., s. 53.

Nowicki M.A., *Pierwszy wyrok Trybunału w Strasburgu dotyczący problemu współczesnej niewoli domowej i poddaństwa w Europie*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.

Runiewicz-Jasińska R., *Handel ludźmi – współczesna zbrodnia przeciwko godności. Kazus europejskich szlaków handlowych*, [w:] W. Waclawczyk, K. Żarna (red.), *Zbrodnia i kara. Ludobójstwo – zbrodnie wojenne – zbrodnie przeciwko ludzkości*, Toruń 2011.

Skinner E. B., *Zbrodnia. Twarzą w twarz ze współczesnym niewolnictwem*, Kraków 2010.

Wiśniewski M., *Handel ludźmi – statystyka*, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Materiały do raportu*, Warszawa 2007.

Artykuły:

Jasudowicz T., *Zakaz niewolnictwa i poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Studia Prawa Publicznego” 2013, nr 3.

Lasocik Z., *Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 4.

Lasocik Z., *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2007, t. XXVIII.

Radoniewicz F., *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10.

Akty prawne:

Konwencja w sprawie niewolnictwa, podpisana w Genewie 25 września 1926 r., Dz. U. z 1931 r. Nr 4, poz. 21.

Konwencja Nr 29 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej pracy przymusowej lub obowiązkowej, podpisana w Genewie 28 czerwca 1930 r., Dz. U. z 1959 r. Nr 20, poz. 122.

Uzupełniająca konwencja w sprawie zniesienia niewolnictwa, handlu niewolnikami i praktyk zbliżonych do niewolnictwa z 1956 r., Dz. U. z 1963 r. Nr 33, poz. 185, załącznik nr 1.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 15 listopada 2000 r., Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 158.

Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15.11.2000 r., Dz. U. z 2005 r. Nr 18, poz. 160.

Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi z 16 maja 2005 r., Dz. U. z 2009 r. Nr 20, poz. 107.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, Dz. Urz. WE L 101 z 5.4.2011.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.

Źródła internetowe:

Department of State USA, *Trafficking in Persons Report June 2014*, <http://www.state.gov/documents/organization/226844.pdf> (dostęp: 02.11.2014).

<http://www.globalslaveryindex.org/about/> (dostęp: 02.11.2014).

<http://handelludzmi.eu/hl/baza-wiedzy/statystyki/6143,Dane-statystyczne.html> (dostęp: 02.11.2014).

International Labour Office, *Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour*, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_243391.pdf (dostęp: 02.11.2014).

<http://www.lex.pl/akt/-/akt/forum-walki-z-handlem-ludzmi-wieden-13-15-ii-2008> (dostęp: 05.11.2014).

<http://panoramairl.com/wydarzenia/3648-za-hodowle-marihuany-do-irlandzkich-wiezien-trafia-wiecej-azjatow-niz-irlandczykow.html> (dostęp: 31.10.2014).

<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/handel-ludzmi-i-przest/50848,Handel-ludzmi-i-przestepstwa-okoloprostytucyjne.html> (dostęp: 02.11.2014).

http://trojmiasto.gazeta.pl/trojmiasto/1,35636,16801721,Gang_tatuowal_prostytutki___Niewolnica_pana_Olka_.html (dostęp: 31.10.2014).

http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 05.11.2014).

United Nations Office on Drugs and Crime, *Global Report on Trafficking in Persons 2012*, http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/Trafficking_in_Persons_2012_web.pdf (dostęp: 02.11.2014).